

Гендерні аспекти педагогічної спадщини С.Ф. Русової

У статті аналізуються гендерні аспекти педагогічної спадщини С.Ф. Русової. Автор розглядає проблему участі й ролі жінки в культурно-освітньому процесі.

Ключові слова: *гендер, гендерна педагогіка, родинна педагогіка, національна школа, національна система виховання, жінки, чоловіки.*

Yuda L.A.

The Gender Aspects of Pedagogic Heritage of S.F. Rusova

The gender aspects of pedagogic heritage of S.F. Rusova are analysed in this article. The author considers (examines) the problem of woman participation and role in cultural – educational process.

Key words: gender, gender pedagogics, family pedagogics, national school, national upbringing system, women, men.

Постановка проблеми та її значення. Однією з актуальних сучасних проблем є формування гендерного світогляду майбутніх учителів та викладачів, адже саме вони будуть навчати українських дітей та молодь завтра. У зв'язку з цим постало питання запровадження гендерних підходів у діяльність вищих та середніх загальноосвітніх закладів.

Розв'язання цієї проблеми значною мірою залежить від поширення в Україні гендерної освіти вчителів, одним з напрямів якої є дослідження історії гендерної педагогіки й педагогічної спадщини. На думку директора Науково-дослідного гендерного освітнього центру НАПН України ТНПУ ім. В. Гнатюка Оксани Кікінеджи, „...в Україні є гендерна матриця педагогічної спадщини – це роботи А. Макаренка, В. Сухомлинського, С. Русової. Ми маємо це ідеологічне підґрунтя, і це дуже важливо, адже теми розвитку гендерної ідентичності і соціалізації пов'язані з національною ідентичністю, громадянським вихованням” [1, с. 15].

Аналіз останніх досліджень. Теоретиком гендерної педагогіки як сучасної науки став сьогодні В. Кравець [3]. Саме він обґрунтував гендерний підхід в історії освіти та педагогічної думки. Розробленням науково-теоретичних засад гендерної педагогіки займаються Н. Грицяк, О. Друзь, О. Петренко та ін.

Дослідженням проблем інтеграції гендерного підходу в систему освіти України в цілому й особливо в систему вищої педагогічної освіти займаються Л. Булатова, Т. Говорун, І. Зверєва, В. Кравець, О. Кікінеджи, Я. Кічук, О. Луценко, Л. Міщик, О. Смоляр, О. Сухомлинська та ін.

Розробленням програм гендерної освіти для педагогічних університетів займається О. Кікінеджи. Проблеми гендерно-правової освіти досліджує Л. Магдюк.

Дослідження світогляду здійснює гендерний центр Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника (Г. Дичковська). Гендерні студії створені в Національному педагогічному університеті ім. М. П. Драгоманова, Університеті менеджменту освіти Національної Академії педагогічних наук України, Тернопільському національному педагогічному університеті ім. В. Гнатюка, Національному університеті „Острозька академія”, Сумському державному педагогічному університеті ім. А. С. Макаренка.

У зв'язку з останніми тенденціями гендерних студій особливої актуальності набуває дослідження гендерного аспекту педагогічної спадщини видатних українських педагогів і просвітителів кінця XIX – початку XX століття. Саме громадська діяльність і педагогічна спадщина С. Русової у свій час змінила світогляд і стереотипне ставлення до ролі жінки в історії та культурно-освітньому житті.

Творча спадщина С. Русової стала предметом дослідження І. Зайченка, Є. Коваленко, І. Пінчук, О. Проскурової, О. Таран. До аналізу спадщини відомої діячки зверталися О. Любар, М. Стельмахович, О. Сухомлинська.

Педагогічна і громадська діяльність Софії Русової аналізується в роботах Л. Гонюкової й П. Кононенка.

Метою написання статті є аналіз гендерних аспектів педагогічної спадщини С. Русової та пошук шляхів використання педагогічного та творчого надбання вченої в сучасній гендерній педагогіці та гендерній освіті.

Софія Русова увійшла в історію як великий педагог, організатор освіти, активна суспільно-політична діячка, учасниця національно-визвольних змагань. До цього переліку заслуг можна з усією відповідальністю додати ще декілька – організатор, теоретик і один з перших істориків українського жіночого руху.

Сама С. Русова з перших свідомих років життя зайняла активну життєву позицію й довела свою причетність до творення української державності.

Це була її участь в організації української дошкільної освіти, захисті української мови, публікації та перевезенні в Україну „Кобзаря” Т. Шевченка. Разом зі своїм чоловіком, Олександром Русовим, Софія Русова показала приклад свідомого, самовідданого й безкорисного служіння справі визволення рідного народу.

В особі Софії Федорівни ми маємо наприкінці XIX – на початку XX століття взірць жінки нового покоління, яка, отримавши освіту й професію (що було дуже рідкісним явищем того часу), реалізувала себе як на професійній ниві, так і в громадському та суспільно-політичному житті. Однак, незважаючи на перепони й переслідування, постійні арешти й вимушені перебування за ґратами, С. Русова знайшла в собі сили не лише бути відданою своїй родині, а й залишитися активною громадською діячкою.

Софія Федорівна мріяла про справжню українську школу („Нова школа”), доступну для народу освіту („Буквар”), активно захищала право національних меншин мати свої школи, брала участь у діяльності Чернігівського земства, активно публікувалася в освітянських журналах

початку ХХ століття, долучилася до роботи Київських Фребелівських жіночих курсів, видавала журнал „Світло”.

С. Русова брала участь у дискусіях початку ХХ століття, основною проблемою яких був доступ жінок до університетської освіти, діяльність школи, спільної для хлопців і дівчат.

Сучасний теоретик гендерної педагогіки В. Кравець зазначає: «Проблемам вирішення жіночого питання, спільного навчання хлопців і дівчат, підготовки їх до самостійного дорослого життя присвячено низку наукових праць видатного українського педагога С. Ф. Русової. Вона акцентує увагу на національному факторі виховання, сутність якого вбачає в необхідності ознайомлення молоді людини з культурою, звичаями, сімейним побутом того народу, до якого вона належить. Вже змалку оченята дитини мають кохатися в улюблених національних кольорах та орнаментах, розвиток дитячої уяви має здійснюватись на основі народних оповідань, казок, віршів, легенд, а слух – на основі рідних пісень. Етнографічним матеріалом необхідно оздоблювати родинний побут, життя школи, взагалі оточення дітей. Усе це має створювати національну естетичну атмосферу, природно вводити дитину до проблем родини, міжособистісних стосунків» [3].

Але до таких висновків учена дійшла, проаналізувавши й порівнявши досвід навчання й виховання багатьох народів. Одним із основних постулатів науково-педагогічної теорії С. Русової стало її твердження про роль і значення дошкільного виховання в процесі гармонійного розвитку особистості.

Ця проблема є особливо актуальною для нашого часу, коли на першому місці постали проблеми родинної педагогіки, ролі матері й батька в процесі виховання. Адже гармонійний розвиток суспільства значною мірою залежить від гармонійного розвитку родини, сім'ї.

Аналіз соціально-рольового статусу чоловіка й жінки в українській родині дав змогу С. Русовій виокремити особливості національного

виховання й довести їх важливе значення для розбудови національної культурно-освітньої системи. Педагог найближче підійшла до проблеми формування відповідального батьківства, до необхідності організації шкіл для батьків; однією з перших показала недоліки виховання дитини в неповній сім'ї в нових соціально-економічних умовах.

Софія Федорівна, наголошуючи на важливості перших років життя для виховання й формування особистості, акцентувала на ролі матері: „За цей період дитина пізнає більше, ніж може узнати за пізніші роки, – вона навчається координувати свої рухи й володіти ними, а також опановувати свої емоції. Розуміється, що при цьому бажано мати коло дитини свідому, розвинену особу, що знала б, як керувати вихованням, і добре розуміла б психологію дитини. Найкращим таким керманичем мусить бути рідна мати дитини – природна вихователька своїх дітей, яка інший раз і без наукової підготовки, одним інстинктом вміє читати в дитячій душі й розуміти її... Колись й справді думка така була, що одного інстинкту матері й її безмежної прихильності до дитини досить, щоб добре виховати своє дитя. Але вже з другої частини минулого віку виявився такий рух серед жіноцтва, щоб якнайбільше й найкраще здобути собі педагогічні знання. Скрізь в Західній Європі виникають і школи, й товариства, які об'єднують матерів і дають їм необхідну науку: так, в Парижі *Ecole des Meres* – дає курси гігієни, плекання малих дітей, в Турині в Школі матерів читають повний курс фізіології, гігієни, економіки. В Німеччині такі курси улаштовуються майже при кожній організації т. зв. „Краплі молока”, а найкраща справжня школа в Лейпцигу – Вища жіноча школа. В Англії матері дістають велику за допомогу від дуже широкого товариства – „Спілки Рідних”, яке вже існує більше 25 літ... В Америці таких товариств ще більш, вони видають часописи, організують скрізь лекції. На жаль, Україна ще не має жодних таких ані товариств, ані гуртків, які б несли матерям усяких соціальних верств необхідні знання задля виховання діток” [5, с. 35 – 36].

Педагог навела приклади існування таких інституцій і в Росії, проаналізувала діяльність перших дитячих садків, звернулася до праць відомих педагогів-просвітителів (Руссо, Песталоцці, Гербарта, Фребеля) і дійшла висновку про провідне значення у вихованні батька й матері.

Однак, на думку відомої діячки, „родинне життя за останній час в нашому громадянстві під впливом соціальних й економічних умов значно змінилося: ці умови відірвали від рідного кутка й матір, і батька, погнали їх на фабрику, послали у найми й якось спустошили родинне кубелечко; зникла та весела спільна праця, яка колись єднала усю родину й давала дітям теплий трудівницький і ласкавий осередок, що добре сприяв їх людському розвиткові” [5, с. 36].

Початок ХХ століття увійшов в історію не тільки революційними перетвореннями в суспільстві, а й подібними перетвореннями в сімейному житті. На першому місці постали проблеми неповної родини, громадянського шлюбу, поодинокого батьківства. Так, С. Русова зазначає: „По анкеті, зробленій проф. Кауфманом між слухачками вищих курсів у Петербурзі, можна бачити, що 1/10 курсисток мала дітей (з них 68 в т. зв. законному шлюбі, а 31,2 % без шлюбу); середній заробіток молодої матері не давав їй і 30 крб. В місяць, й заради нього доводиться їй кидати дітей на 6 – 7 годин і замикати їх в невеличкій хаті, або залишати на догляд якоїсь неосвіченої особи” [5, с. 37].

Наголошуючи на необхідності паритетних сімейних стосунків і взаємин, С. Русова стверджувала: „... сучасний склад родинного життя мусить змінитися, перетворитися в свідомий рівноправний кооператив, в якому й батько й мати, й діти несуть кожний свій обов’язок, свою працю, й мають свою волю, але усі об’єднані одним спільним шуканням добра й правди. В якій родині діти виростатимуть в згоді з батьками, й не буде страшних явищ самогубства серед молоді, які стали такі численні за останні роки” [5, с. 37].

Вихід із цієї ситуації вчена вбачала в негайній організації громадських інституцій заради виховання дітей. Однак задля досягнення позитивних результатів головною умовою дошкільного виховання повинні стати „вимоги найближче з'єднати перші дитячі організації з родинним життям, з тими обставинами, серед яких дитина зростала вдома” [5, с. 38].

Наступним етапом у вихованні С. Русова розглядала школу, спільну для хлопців і дівчат. Аналізуючи роль дисциплін у школі, педагог зазначала: „Важливе значення для морального виховання молоді має так звана *коєдукація, або спільна школа для хлопців та дівчат*” [4, с. 287]. Софія Федорівна показала різні точки зору педагогів на спільне навчання й довела його переваги. Наголошуючи на спільному навчанні, вона підкреслювала, що „хлопці стануть не такі зухвалі й сухі, дівчата набираються більшої сміливості та справедливості. Не так захоплюються дріб'язками одягу. Обидві статі пізнають одна одну краще, і хоча при цьому зникає чимало ілюзій, то любов, що зростає на ґрунті товариства, стає певнішою” [4, с. 287].

Учена підтримувала думку французького педагога Б'юїсона і наголошувала на тому, що „коли з дитинства дітей ведуть спільно – і дівчата і хлопці в спільній праці і в спільних іграх і розвагах звикають до товаришування, тоді і в юнацькому віці це товариство не стає для них чимось надзвичайним, і по всіх школах, де коєдукація поставлена з великою увагою взагалі до психології учнів, там вона дає найкращі наслідки – зближує обидві статі, паралізуючи небажаний флірт справжніми товариськими стосунками, ставлячи ці взаємини на певний шлях спільної праці, прагненнями до одної загальної мети, товариського інтимного догляду вихованців та виховниць” [4, с. 288].

До обґрунтування засад школи спільного навчання Софія Федорівна підійшла з методичного погляду, що робить її висновки актуальними для сьогодення. Коєдукація „...вимагає певних умов для плідної її реалізації. Вона потребує передусім: 1) свідомих вихователів, відданих своїй справі, вихователів, що розуміють психіку своїх учнів і учениць; знавців

гігієни цього періоду і тактовних у своїх відносинах до учнів; вихователів, що мають довіру до учнів; 2) виховання і навчання в школах для обох статей обов'язково треба проводити з уважливою індивідуалізацією, щоб не перевантажувати дівчат, коли вони нездужають чи виявляють такі нахили, які не завше у згоді з програмою школи; 3) треба, щоб батьки в родинному житті додержувалися тих же принципів, якими керується школа, устанавляючи відносини між учнями взагалі, не поділяючи їх різко на хлопців та дівчат і ставлячи до них однакові вимоги, що відповідають їх фізичним та інтелектуальним силам” [4, с. 288 – 289].

При цьому, аналізуючи нову школу соціального виховання, діячка наголошувала на необхідності врахування творчої уяви дітей, яка є головною й найвищою формою розумового розвитку: „...3) педагогіка помітила в дітях інтелектуальний, моральний, естетичний і практичний напрямок фантазії; 4) нахили до цих напрямків мають різну інтенсивність у різних дітей; 5) діяльність фантазії багатша у дівчат; 6) фантастичні додатки до реальних уявлень з віком дитини зменшуються: у дівчат повільніше ніж у хлопців; у хлопців вони збільшуються під час статевого дозрівання... При такому уважному, обережному відношенні педагогів до цієї яскравої здібності уявлення і найширший його розвиток – фантазія – матимуть дуже гарний вплив на все виховання дитини і допоможуть їй в навчанні” [6, с. 91].

Такій підхід дав підстави С. Русовій розробити теорію нової школи соціального виховання, об'єктом якої стануть представники обох статей, а їх розвиток буде головною умовою розбудови гармонійного суспільства.

Науково-педагогічна діяльність поєднувалася в Софії Федорівни з активною участю в громадсько-політичному житті. Власною громадською позицією С. Русова змінила стереотипне уявлення про роль і місце жінки в суспільстві.

Небагато українських жінок може довести свою участь у діяльності української Центральної Ради. Саме Русовій належала висока й відповідальна посада комісара дошкільної і позашкільної освіти. „Вона з запалом взялася

до праці, спираючись на вільній землі примінити усе своє широке знання й досвід для добра свого народу”[2, с. 9].

Відданою своїй справі залишалася Софія Федорівна й під час перебування в Кам’янці–Подільському, де почала викладати в українському університеті, організувала допомогу раненим і полоненим українським військам, створила Українську Жіночу Раду.

„І в еміграції С. Ф. Русова бере живу активну участь у громадському, а зокрема жіночому життю. Вона на славу заступає нашу національну думку й українську жінку перед широким світом на чужині” [2, с. 9], збагачує науку своїми цінними творами.

Протягом 20 років (1920–1939 рр.) С. Русова очолювала Українську Національну Жіночу Раду (УНЖР), хоча вважала, що жіноче питання треба розглядати в контексті загальнолюдських проблем, а не окремо. Свою працю в жіночих організаціях (Міжнародній Жіночій Раді, Міжнародному суфражистському Союзі, Міжнародній жіночій Лізі Миру та Свободи) С. Русова спрямовувала на привернення уваги світової спільноти до становища України. Серед важливих напрямів діяльності УНЖР, розроблених видатною діячкою, було згуртування всіх українців навколо національної ідеї, збереження свого культурного надбання та виховання дітей в українському дусі.

У 1934 р. був створений Всесвітній Союз Українок, який продовжив роботу УНЖР з об’єднання жіночих українських організацій та представництва нашого народу перед світовою громадськістю. Почесним Головою ВСУ обрали С. Русову, досвід роботи якої в громадських організаціях, уміння переконувати людей були незаперечними, тому отримали визнання не тільки українського, а й світового товариства.

Софія Русова однією з перших поставила питання про роль і значення жінки в загально-культурному процесі на Україні кінця XIX – початку XX століть, проаналізувавши досвід майже дев’яноста років.

У вступі до праці „Наші Визначні Жінки” діячка зазначила: „Ставлячись цілком об’єктивно, можна сказати, що роля ця була дуже визначна, й жінка внесла в загальний культурний наш поступ багато чогось своєрідного, належного до с особливостей жіночої психології” [7, с. 11].

Учену дійсно можна вважати основоположником теорії гендеру. На сторінках її праці, майже за 40 років до появи самого поняття „гендер”, ми знаходимо роздуми про соціально-рольовий статус чоловіка й жінки в суспільстві. „Ми не належимо до тих учених, які цілком урівнюють чоловічу психіку й жіночу; між чоловіком і жінкою є різниця, завдяки і фізично-фізіологічній природі жінки, і довгостроковим історичним умовинам її життя, і завдяки самій її ролі матері. Але культурне життя щодалі вимагало поширення цього призначення, накладало на жінку все нові обов’язки, більш різноманітну працю: вихованці, господині, громадянки. Ці три завдання викликували жінку поза мури її родинної хати, а часто навіть і поза межі батьківщини.

Щодалі удосконалюючись в цих трьох завданнях, жінка виростала на наших очах – і з простої породильниці своїх дітей вона стає правдивою їх матір’ю, з невільниці чоловіка, потрібної лише для задоволення його полових інстинктів – жінка стає дружиною, товаришкою чоловіка; визволяється з вікового рабства, стає економічно незалежною, самостійною робітницею; з несвідомої покірної рабині усякого політичного укладу її батьківщини – українка стає громадянкою, що свідомо ставиться до справедливого й несправедливого ладу народного життя; вона стає енергійним борцем за кращу долю свого народу.

Такий природний життєвий стан перейшла українська жінка від інстинктивного несвідомого вузького родинного життя до широкої діяльності добре освіченої виховниці й громадянки, якій український нарід завдячує немало в своїх змаганнях, як до освіти, так і до волі, до свого національного й соціального визволення”[7, с. 11].

Софія Федорівна підкреслювала особливе ставлення до жінки в українській родині, аналізувала українську усну народну творчість, народні думи, відомі поезії щодо ставлення до матері. Водночас видатна вчена намагалася довести, що поступ суспільства значною мірою залежить від духовного розвитку жінки.

У своїй праці „Наші Визначні Жінки” [7] С. Русова представляє не тільки українських письменниць, а в першу чергу жінок, які поряд з чоловіками стали на захист рідного українського народу і присвятили цій меті своє життя.

Авторка згадувала першого „кроткого пророка”, що відкрив двері для протесту проти всякого поневолення, зокрема поневолення жінки-матері, – Марко Вовчок (Марію Морковичеву)[7, с. 12], вшановувала жінок, які віддалися політичній боротьбі й сміло стали поруч з тогочасними революціонерами – „... це Маруся Ковалевські, Людмила Волькенштайн; вони віддали своє життя цій ідеї – одна закінчила його на каторзі, друга у далекому Сибіру. І не одна українка так само сміло пішла їх слідами в політичну боротьбу за волю свого народу, як напр.. Ольга Басараб, що загинула вже майже на наших очах, в наші часи”[7, с. 13].

У всі часи прогресом розвитку суспільства була й залишається освіта. „Та не один лише шлях веде нарід до визволення і не одною політичною боротьбою осягається воно. Є ще шлях освіти – народ конає в неволі , поки він темний. І за освіту вхопились наші жінки. Розпочався новий рух до науки, домагання вступу до високих шкіл для жінок, а насамперед допущення до такої гуманістичної науки, як медицина” [7, с. 13].

С.Ф. Русова не тільки показала приклади того, як українські жінки здобували освіту, не маючи можливості навчатись як в Україні, так в Росії , а разом з тим проаналізувала становище освіченої, професійно-підготовленої жінки, поставивши на перше місце соціальний статус жінок та їх економічна незалежність.

С. Русова створила образи видатних жінок, які залишили помітний слід в українській історії. Серед них – відома галицька письменниця, громадська діячка Наталія Кобринська.

Наталія Кобринська своєю громадською працею дійсно відкрила нове джерело культурних скарбів для рідного народу: вона закликала галицьке жіноцтво скинути з себе кайдани темноти, економічної залежності, моральної пригнобленості, сміливо йти до знання, до духовної й економічної незалежності, і на цьому шляху виявити усі свої до того часу приспані творчі сили та нести їх на добро власного народу.

„Визволення жінки не є факт фемінізму, а такий же природний вияв політичної і культурної людської соціальної еволюції, яким був акт визволення кріпаків, муринів” [6, с. 21].

Завдяки таким діячкам, як Наталія Кобринська, жінки почали працювати в народній освіті – і вже в 90-х роках XIX ст. можна побачити, наскільки вони приєднались до загально-просвітнього поступового руху.

На думку С. Русової, саме участь жінок у культурно-освітньому процесі допомогла докорінно змінити зміст, напрями та форми діяльності національної освітньо-виховної системи, зробити школу доступною як для хлопців, так і для дівчат, створити умови для гармонійного розвитку й становлення особистостей обох статей.

Література:

1. Кікінеджи О. Від першої особи / О. Кікінеджи // Україна – Євросоюз у деталях. – 2010. – № 2. – С. 15.
2. Кисілевська О. Хто написав нам оцю книжечку / О. Кисілевська // Русова С. Наші визначні жінки / С. Русова. – Вінніпег, Канада: Видано заходом Союзу українок Канади, 1945. – С. 5 – 10.
3. Кравець В. П. Гендерна педагогіка: [навч. посібник] / В. П. Кравець. – Тернопіль: Джура, 2003. – 415 с.
4. Русова С. Дидактика / С. Русова // Русова С. Вибрані педагогічні твори: У 2 кн. Кн. 2. – К.: Либідь, 1997. – С. 134 – 299.
5. Русова С. Дошкільне виховання / С. Русова // Русова С. Вибрані педагогічні твори. – К.: Освіта, 1996. – С. 34 – 184.

6. Русова С. Нова школа соціального виховання / С. Русова // Русова Софія. Вибрані педагогічні твори: У 2 кн. Кн. 2. – К.: Либідь, 1997. – С. 16 – 104.
7. Русова С. Наші визначні жінки / С. Русова. – Вінніпег, Канада: Видано заходом Союзу українок Канади. – 1945. – 105 с.
8. Русова С. Теорія педагогіки на основі психології / С. Русова // Русова С.Ф. Вибрані педагогічні твори: У 4 кн. Кн. 3. – Чернігів: РВК „Деснянська правда”, 2008. – С. 8 – 143.